Cris, god. XIII., br. 1/2011., str. 338 - 348

Hajdučija u Moslavini u drugoj polovici 19. stoljeća na primjeru Joce Udmanića

JASMINA URODA KUTLIĆ
Muzej Moslavine Kutina
Trg kralja Tomislava 13
HR-44320 Kutina

Pregledni članak
Review article

Primljeno/*Recieved*: 16. 10. 2011.
Prihvaćeno/*Accepted*: 02. 12. 2011.

Godine 19. stoljeća prepune su ustanaka, nesigurnosti, ratova, pojave gladi, nerodnih godina i raznih epidemija. Uzroci hajdučije kompleksan su problem, ali nije teško zaključiti da je ovakvo stanje pripomoglo njezinju javljanju. Hajdučija je bila široko rasprostranjena, od Slavonije i Moslavine pa sve do Gorskog kotara i Dalmacije. Početkom 60-ih godina četuju brojne družine, ali najpoznatija bila je ona Joce Udmanića, moslavačkog hajduka. O njemu su se pisali romani, pripovijetke, feljtoni, novinski članci pa čak i operetta. Udmanićevo hajdukovanje vjerno je pratio Pozor čiji su članci pomogli potvrditi istinitost priča i narodnih predaja, te su omogućili izradu realističnijg portreta i historijski vjernijeg prikaza Udmanića.

Ključne riječi: hajdučija, hajduk, odmetništvo, Joco Udmanić, »Pozor«

Uvod

»Kako su nakoć Rimljani štrepili pred Atilom, tako je šezdesetih godina prošlog vijeka čitava Hrvatska drhtala pred hajdukom Udmanićem.«[1] Danas, 144 godine nakon njegove pogibelji, Udmanić je još uvijek prisutan u pričama, uglavnom starijih Moslavčana. Nastale su mnoge legende koje su me zaintrigirale da pokušam saznati koliko su istinite i da li je Joco Udmanić stvarno »moslavački Robin Hood.« Za njega je znala cijela Kraljevina, a spomen njegova imena izazivao je strah i paniku. Zanimljivo je da danas vrlo malo ljudi zna za Jocu Udmanića, a spomen hajduka uglavnom asocira na ime Jove Čaruge. S obzirom da Jocina »popularnost« u vrijeme njegova hajdukovanja nije ničim zaostajala za Čaruginom, ovim radom željela bih ljude upoznati s »viteškim hajdukom Moslavine«, Jocom Udmanićem. Analizom Pozorovih članaka te sintezom radova na temu hajdučije, pokušala sam prikazati njenu problematiku i Udmanićevo hajdukovanje.

Pojam hajduk najvjerojatnije dolazi od turske riječi *haydut* koja znači odmetnik, razbojnik.

Taj pojam koristi se i za odmetnika uopće, razbojnika, provalnika, lopova, tata, kao i za tjelesnog stražara, gardista, pandura. Na turskom riječ *harami* znači razbojnik ili bandit, a harambaša (harami+baša-glavar) bio je vođa ili glavar haramija, odnosno hajduk.[2]

Naziv se javlja s dolaskom Osmanlija u jugoistočnu Europu i odnosi se na odmetnike od zakona bez obzira na pobude njihova odmetanja-bijeg pred odmazdom, borba protiv vlastodržaca, osveta za učinjenu nepravdu, drumsko razbojstvo, pljačka i drugo. Hajdukovanje kao oblik borbe protiv narodu omrznute vlasti, jer je to onaj svojevrsni i jedini prijelom sa zakonom koje najširi krug na-

1 Stjepan, Mrakužić, Pedesetgodišnjica hajduštva Udmanićeva na Kotarima, *Samoborski list*, Samobor, 1914., br. 22.

2 Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990., str. 512. i 518.

roda može prihvatiti, potiče iz srednjovjekovnog drumskog razbojništva koje je bilo rašireno u svim zemljama Europe, a posebno u Francuskoj, Italiji i Velikoj Britaniji.[3] U zemljama pod osmanlijskom vlašću na Balkanu hajduci su »narodni branitelji«, pripadnici pokreta otpora protiv Osmanlija, ali oni, kao i svi osvajači, hajdučiju smatraju samo razbojništvom kojem se sudilo po kratkom postupku i koje se svrstavalo u krivičnu djelatnost. Međutim, patrijarhalna društva imaju svoj posebni običajni, moralni kodeks koji četovanje u Crnoj Gori, Hercegovini ili uskočke upade u tursku Liku ne smatraju nikakvim oblikom pljačke, nego jednim uobičajenim načinom privređivanja.[4]

Nakon poraza osmanlijske vojske krajem 16. stoljeća uslijedio je nagli razvoj hajdučije na Balkanskom poluotoku, kao reakcija na pojačanu eksploataciju pokorenih naroda. U 19. stoljeću hajdučija više nema oslobodilački duh, već čisto socijalni i razbojnički karakter koji se u Srbiji javlja u ustancima protiv Osmanlija u razdoblju od 1804. do 1815. godine. Do pojačane hajdučije dolazi za vrijeme Austro-Ugarske i mletačko-turskih ratova.

U primorskim krajevima javlja se specijalni tip hajduka-uskoka koji se kao poluregularne mletačke jedinice bore protiv Osmanlija. Hajdučija je osobito cvjetala na konfiguracijski pogodnom tlu bogatom planinama, šumom i močvarama, u pograničnim oblastima zbog lakog prelaženja granice te u krajevima s razvijenim karavanskim prometom i trgovinom.

Narodna pjesma i legenda idealizira hajduke i pretežno ih prikazuje kao narodne junake.

Ljudi su ih često smatrali svojim jedinim zaštitnicima jer su čuvali obraz domaćinu i kući i jer su uvijek bili spremni boriti se za interese potlačenih, što svjedoči i izreka: »Otkad nestade hajdukova od onda nema pravice za nas nevoljne siromase«. Hajduci kao osvetnici, djelitelji pravde, lukavi i velikodušni ratnici zapravo simboliziraju i personificiraju nepobjedivost naroda. Zato su hajduci uživali povjerenje, zaštitu, primali obavijesti, hranu, odjeću, dobivali sklonište i jatake u svakom selu u kojem bi, većinom besplatno, boravili i između akcija liječili rane ili zimovali. Bilo je pak i suprotnih mišljenja, primjerice, jedan narodni pjesnik pjeva: »Udariše iz gore hajduci, gore robe neg iz Bosne Turci.« Postojali su i hajduci koji nisu birali svoje žrtve samo među bogatijima, ali i oni su u većini slučajeva prikazani kao heroji. O tome svjedoče mnoge pjesme, legende i priče koje su i danas prisutne u narodu.[5] Strah od hajdučke osvete, pljačke ili paljevine kuće i gospodarskih zgrada, uz već spomenuti tradicijski, emotivni odnos pučanstva prema njima, onemogućavao je efikasnu borbu protiv hajduka. Usprkos brojnim četama pandura, tzv. četnika, oružnika, krajišnika koji su krstarili šumama i postavljali zasjede, neke družine djelovale su uspješno godinama jer su imale ne samo solidarnost stanovništva, nego i obavijesti o namjerama progonitelja, osigurana skrovišta i mogućnost prebacivanja u druga područja. Zato se hajdučija razvija uglavnom u pograničnim predjelima, npr. u Slavoniji gdje se moglo lako prijeći u Bosnu i Mađarsku, u Lici i u Krajini, Srijemu, Banatu i Dalmaciji. Teško je ocijeniti što je bila hajdučija: oblik borbe za socijalnu pravdu ili pak političko odmetništvo koje često ima svoj program i neku etiku, iako često osvetničku i anarhističku. Gdje je razlika takve hajdučije od lupeštva, razbojstva, grabeža kojem je jedini cilj bio otimanje tuđeg dobra?[6] Upravo zato hajdučija je vrlo kompleksan i težak predmet istraživanja.

Hajdučija u Hrvatskoj

Hajdučija je u početku i drugoj polovini 60-ih godina bila u porastu, a previranja na selu nisu prestajala od nemira 1848. godine. Uzroci hajdučije daleko su složeniji problem nego što se to na prvi pogled čini i zahtijeva duboko zadiranje u

3 Dragan Jovašević, *Hajdučija: između istine i legende*, Beograd: Biblioteka Karibi, 1988., str. 18.

4 Dragutin Pavličević, Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, sv. 20., Zagreb, 1987., str. 130.

5 Šime Peričić, Hajdučija u Dalmaciji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 33, Zadar, 1996., str. 186-187.

6 Dragutin Pavličević, Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, sv. 20, Zagreb, 1987., str. 131-133.

društvo toga doba, ali, s druge strane, nije teško zaključiti da je hajdučija povezana s razdobljima ratova, ustanaka, nesigurnosti, s krizama, anarhijama, nerodnim godinama, pojavama gladi, stočnim i ljudskim epidemijama.

Upravo takvo stanje vlada u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Dakle, iako su ukinuti feudalni odnosi, uveden je obvezan otkup za sve zemlje i dužnosti seljaka čime se feudalizam zadržava sve do početka Prvog svjetskog rata. Dolazi do raspada kućnih zadruga, posjedi se usitnjavaju, a uslijedila je i velika agrarna kriza. Na ovako teško stanje na selu, a i u gospodarstvu uopće, nadovezale su se stočne zaraze i nerodne godine, rat s Pruskom, a pojavila su se i dva vala socijalnog bunta na selu. Zbog teškog stanja u državi ljudi se češće odlučuju i na krađe, razbojstva, odnosno na bilo koji prijestup, a onda, kako bi izbjegli sud ili zatvor, odlaze u hajduke. Upravo je to bila česta reakcija i na regrutaciju. Ljudi su se odmetali u šume, ne samo kao pojedinci, nego i u većim skupinama, primjerice, pojedine obitelji, kućne zadruge pa i čitava sela. Često su u hajduke odlazili pošteni ljudi koje je na to natjerala nepravda, nezakonitost, nasilje, političke prilike, a veće skupine seljaka odmetale su se zbog neimaštine, gladi i siromaštva. Dakle, uzroci hajdučije vrlo su isprepleteni i povezani uzročno-posljedičnim vezama, a »jezgru« hajdučije treba tražiti u ruralnim područjima, dok su gradski predjeli samo povremene mete napada. Tako se, primjerice, u Slavoniji dogodio veći broj razbojstava na cestama. Razbojnici su često dolazili iz Krajine i Ugarske, kamo su nakon zlodjela mogli i pobjeći. U Slavoniji su postojale razbojničke bande s jatacima koje je dio seljaka smatrao junacima. Tamo je, posebice u Požeškoj županiji, 50-ih godina vladala »opća nesigurnost poradi hajdučkih četa i razbojnika.« Na glasu bila je četa harambaše Maksima Bojanića kojeg nazivaju »posljednjim slavonskim hajdukom.« Vijesti o pojavi novih hajdučkih družina učestale su od 1861. godine. Stizale su od Fruške gore na istoku sve do Gorskog kotara nadomak Rijeci. Najugroženije bile su ceste od Zagreba prema Osijeku preko Bilogore i Virovitice te preko Kutine, Požege i Našica. Slijedi raspisivanje velikih nagrada za prijavu i hvatanje hajduka koje je dalo prve značajnije rezultate u Virovitičkoj i Požeškoj županiji. Uhvaćena je većina hajduka, npr. Maksim Bojanić, Bane Popović i Mato Petrović. Nagrade za uhvaćene hajduke isplaćivalo je Ministarstvo rata u Beču, a kad je dvorski kancelar Ivan Mažuranić obavijestio Ministarski savjet o nepovoljnom stanju javne sigurnosti u Hrvatskoj, na sazvanu sjednicu došao je osobno i car Franjo Josip I. te zahtijevao oštrije mjere i uvođenje prijekog suda. Kad su početkom 1863. slavonski hajduci uhvaćeni i rastjerani, oko Pakraca i Kutine u Požeškoj županiji pojavili su se bosanski doseljenici koji su se odmetnuli u šume, a bilo je i onih koji su prešli Savu te nastavili četovati na hrvatskoj strani. Od doseljenih Bosanaca ustrojena je družina Sime Todorovića koja je napadala oko Pakraca, ali je on uskoro uhvaćen. I na sjevernim obroncima Papuka i Krndije pojavljivali su se hajduci, osobito oko Voćina, Podravske Slatine, Orahovice pa sve do Našica. Hajdučke skupine bile su sastavljene uglavnom od seljaka iz podgorskih sela Papuka i Psunja, kao i od bosanskih prebjega. Nakon 1865. pojavile su se nove hajdudučke družine od kojih je bila najpoznatija upravo ona moslavačkog hajduka Joce Udmanića u središnjoj Hrvatskoj, Tome Čuturića u Slavoniji te Đorđa Popovića, Petra Ličanina i drugih. Dakle, u središtu su Slavonija, Moslavina, Lika i Banovina, ali njihovo se četovanje sve više približava Križevcima, Varaždinu pa i Zagrebu. Kad je pritisak hajduka prešao snagu pojedinih županija, intezivno se u progon uključilo i Namjesničko vijeće iz Zagreba koje »poradi herdjavog stanja javne sigurnosti« šalje u Požešku županiju jednu četu vojnika. Uskoro je potražnja za takvim četama porasla i po ostalim dijelovima Slavonije i Hrvatske jer redarstvo i oružništvo više nije moglo izaći na kraj s hajducima. Tijekom 1866. stižu brojne vijesti o hajkama na hajduke, ali značajnijih rezultata uglavnom nije bilo. Osim slavonskih, moslavačkih i bilogorskih gora, hajdučija se tih godina širila i u Lici. Gotovo da i nije bilo veće hajdučke družine u Slavoniji ili Moslavini u kojoj nije bilo ličkih hajduka, npr. Petar Ličanin, braća Uzelci i Štimac u četi Joce Udmanića.

Od ličkih hajduka iz 18. i 19. stoljeća često se spominje Stano Vječevica koji je bio »dobar hajduk« i zato je uz pomoć naroda dugo hajdukovao. Najpoznatiji je, svakako, čuveni Luka Labus koji je punih 14 godina uspio ostati na čelu družine i na životu, što je za hajduka bila prava rijetkost. Hajduci iz Banovine i Korduna upadali su u Hrvatsku, ali i u Bosnu. Upravo je iz Banovine došla i jedna hajdučica, Karolina Novosel, koja je uhvaćena 1866. kraj Velike Gorice te osuđena na smrt. Osim Karoline, poznati banijski hajduci bili su Vaso Rogulja i Mato Krstić, uhvaćeni i smaknuti u Petrinji. Poseban problem bili su bosanski prebjezi koji su zbog teškog položaja, pomankanja zemlje i zarade bili često na rubu gladi i očaja pa su mnogi od njih, da bi došli do hrane, odlazili u krađe, pljačku i hajdučiju. Stizale su i čitave obitelji bježeći od »turskog zuluma«. Pljačke i krađe često su se pripisivale poznatim hajdučkim družinama, a izvodili su ih seljaci koje je na to navela sklonost prema prekršajima, ali vrlo često i bijeda i glad. Pljačkaši su se često predstavljali imenima poznatih hajduka kako bi izazvali strah ili zametnuli trag svoga zločina. Uz sve dosad spomenute hajduke, postojali su i mađarski hajduci u Slavoniji. Bilo je poljoprivrednih radnika iz Mađarske, osobito u Virovitičkoj županiji, koji su se povremeno ili trajnije odmetali u hajduke ili sudjelovali u pojedinim akcijama. Dakle, hajduka je u Hrvatskoj i Slavoniji u drugoj polovici 19. stoljeća bilo posvuda, osobito u gorskim predjelima te graničnim područjima. Sastav im je bio šarolik, od zemljopisne do nacionalne pripadnosti.[7]

Moslavački hajduk Joco Udmanić

Moslavina je povijesno-geografsko područje na SZ Hrvatske, u prostoru savsko-dravskog međurječja. Zaprema prostor Lonjsko-česmanske zavale, odnosno čitavo moslavačko podgorje okruženo rijekom Česmom sa sjevera i zapada, Lonjom i Trebežom s juga te Ilovom s istoka. Nažalost, Moslavina je županijskim ustrojem devedesetih godina rascjepkana na područje tri županije: Sisačko-moslavačke, Zagrebačke i Bjelovarsko-bilogorske. U drugoj polovici 19. stoljeća, sve do sjedinjenja Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1881., Moslavina je također bila podijeljena. Ubrajala se među hrvatske županije (Križevačka s Popovačom i okolicom), te slavonske županije (Požeška s Kutinom i kotarem), a preostali dio nalazio se u Vojnoj krajini, točnije Križevačkoj pukovniji. U razdoblju od polovice 1755. do 1848. područje Moslavine bilo je poznato po bunama kmetova i krajišnika koji nastoje smanjiti obveze i izboriti se za ukidajne feudalnih odnosa. Stočne zaraze i nerodne godine, koje sam već spominjala, pogodile su i Moslavinu i dovele je do ruba očaja, gladi i rezignacije. Takve godine bile su 1861. i 1862. te 1865. i 1866. godina.[8] Nepodnošljivi odnosi i mržnja prilikom dijeljenja zadruga dovodile su do osveta, paljenja kuća, gospodarskih zgrada, klijeti te do ubojstava. Opći građanski zakonik (1852.) uveo je jednakost svih građana pred sudom i uklonio feudalne privilegije, ali nije jamčio kvalitetu pravosuđa. Napredak Moslavine otežavala je nerazvijenost obrtničko-manufakturnih djelatnosti, pomankanje tehnike i akumuliranog kapitala, loše prometnice koje su u vlažnom dijelu godine bile gotovo neprohodne, nerazvijeno tržište zbog zaostale agrarne proizvodnje. Uslijed nasilnog skupljanja poreza i nameta (u ovrhama su žandari i financi vrlo bahato i okrutno postupali sa seljacima) poneki su se odmetnuli od zakona i zajedno s vojnim bjeguncima stvarali razbojničke bande. Najčuveniji odmetnik u Moslavini bio je Joco Udmanić.[9]

Joco, pravim imenom Josip, rođen je oko 1843. godine u Moslavini, u Popovači ili selu Vidrenjaku. Otac Petar bio je seljak, a majka Jana kućanica. Imao je još tri brata, Franju, Juraja i Miju, a najstarija bila je Jocina sestra Jula. Otac i brat Franjo bili su skloni neurednom životu pa je otac Jocu, još kao sedmogodišnjaka, vodio sa sobom u razne krađe kako bi mu pripomogao. Pe-

7 Isto, str. 134-144.

8 Dragutin Pavličević, Marko Bedić, Maja Pasarić, Gospodarsko-društveni razvoj Kutine i okolice, Kutina: Matica hrvtska, 1996., str. 186-187.

9 Stjepan Beleta, Društveno-gospodarski odnosi u Moslavini od XVII. do početka XX. stoljeća., Zbornik Moslavine II., Kutina, 1992., str. 49-50.

tar Udmanić ubrzo je uhvaćen te je, zajedno sa sinom Franjom, završio u lepoglavskoj tamnici gdje je i umro. Sa svojih dvadeset godina Joco je već nanizao nekoliko kaznenih djela krađe, a njegovim »početkom« smatra se krađa volova i konja te pljačkanje trgovca Hirscha u Popovači. Zbog toga ga je Kraljevski sudbeni stol Križevačke županije osudio na deset godina zatvora. Dvije godine odležao je u istražnom zatvoru, a poslije osude, dan prije nego što je odveden u Lepoglavu, uspio je pobjeći. Joco je, navodno, bio na prisilnom radu u vrtu jednog križevačkog odvjetnika. Iskoristio je nepažnju stražara i uspio pobjeći.[10] Nakon bijega iz zatvora, Joco odlazi u moslavačke šume nedaleko sela Gornja Jelenska. Uz Jocu Udmanića poznati su i hajduci, njegovi jataci; Ličani Teodor i Jovan Uzelac, Đorđe Slijepčević, Petar Ciganin (Jovanović), Ivan Štimac iz Like, Stjepan Prosinečki i Ivan Jandrašanin (oba iz Prigorja ili Zagorja). Osim njih, povremeno se spominju i G. Vugrin, Medić, Damjanović, Kuzmanović itd. Vrhunac hajdukovanja Joce i njegove družine razdoblje je od 1865. do 1867. godine. U jesen 1865. i proljeće 1866. godine Udmanićeva četa izvela je niz napada od Kutine do Stubice. Za napade u jastrebarskom i samoborskom kotaru zaslužna je poznata Zefa pl. Pavlović, »bič Božji za Okićance.« Bila je u vezi s Ivanom Jandrašaninom i preko njega obavjestila Udmanića o bogatoj obitelji Tandarića iz sela Kotara. Napali su njihovu kuću i odnijeli novac i zlatnike te pobjegli. Župnik u Rudama prijavio je drugi dan provalu, uhvatili su Udmanića i njegove ortake, a Joco je uspio pobjeći.[11] Nakon toga Joco napada bogatog krčmara Heruca u Križevacima, točnije Koruškoj. Iz Križevaca su uspjeli pobjeći, ali uhvatili su ih u Zagrebu. Naime, Joco i njegova družina boravili su u krčmi »Turopljac« u listopadu 1865. Gradskom satništvu prijavljene su tri sumnjive osobe koje su kolima prispjele u Zagreb. Gradski kaštelan Mirović je krenuo u provjeru s pet gradskih oružnika. Putem su naišli na dvojicu sumnjivaca koje je kaštelan zatražio putne listove te ih krenuo ispitivati o njihovim poslovima u Zagrebu. S obzirom da putne listove nisu imali, a jedan od njih je u panici počeo bacati srebrni novac, patrola ih je privela. U dvorištu krčme pronađen je i treći pripadnik Jocine družbe koji je čuvao kola. Tada su uz Jocu privedeni Todor Uzelac i Ivan Jandrašanin, dok su četvrtog pripadnika, Jovana Uzelca, uhvatili u vlaku za Sisak.[12] Nakon sedam mjeseci boravka u Istražnom zatvoru u Zagrebu, 7. svibnja 1866. Joco je opet uspio pobjeći i vratiti se na Moslavačku goru. O Udmanićevu bijegu piše Pozor: »(Udmanić uteko) Tko je jučer u pol šest satih po podne prešao preko Markova trga, morao je vidjeti, kako su gradski županijski panduri i kaznionički stražari sa puškama okolo letili. Razlog toj bezobzirnoj trki bijaše na glasu razbojnik Udmanić, koji je jučer oko pol pete prepiliv si verige iz iztražnog zatvora bez traga uskočio. Čujemo, da već prije par dana rekao bio, da će uteći, makar ga na dnu pakla zatvorili. Kad su jučer po podne uhapšenici kao obično pošli u dvorište na šetnju, nehtjede im se Udmanić pridružiti, pa kad se povratiše- Udmaniću ni traga.

Izrezao je bio komad poda pa izvadio 6-7 opekah iz bolte nad Culifajovom stajom u poštarskoj ulici te se kroz taj otvor spustio iz tamnice u staju, gdje baciv uzničku odjeću, obuče haljine kravara, otvori staji drvena vrata, te pobježe poštarskom ulicom. Gonili su ga na sve srane al dosada utaman. Njekoji tvrde, da su ga vidjeli na sto stubah idućega prema ciganskomu varošu. Mi se ne možemo dosta načuditi, kako Udmanića, toli pogibeljna čovjeka nenamiestiše u sigurniju tamnicu, kako mu ostaviše nož i drugo orudje, da tobože pravi tamburice, a iztraga i konačna razprava mogla se za 7-8 mjesecih svršiti.«[13]

Četa se ponovno okupila i počeli su novi napadi na sajmu u Garešnici i u Lupoglavu kraj Dugog Sela. Uslijedio je boravak kod jataka u selu Klisi gdje su, kako piše Pozor, hajduci i seljaci priredili

10 Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, Zagreb: August Cesarec, 1977., str. 109-110.

11 Stjepan Mrakužić, Pedesetgodišnjica hajduštva Udmanićeva na Kotarima, *Samoborski list*, Samobor, 1914, br. 22.

12 Stevo Petrović, Joco Udmanić (O 50-godišnjici njegova uapšenja u Zagrebu), *Narodne novine*, Zagreb, 1915., br. 174.

13 Udmanić uteko, Pozor, Zagreb, 7. 5. 1866, br. 144.

»majales«, majansku svečanost u prirodi. Tada su ih napali oružnici i umjesto hajduka ubili nekog seljaka za kojeg su tvrdili da je jatak. Izvjestitelj kaže da je stanje »vele ozbiljno« te zaključuje: »Ne preostaje nam ino, van umoliti visoke oblasti, nije-li već skrajne vrieme, da se stvori nuždni odbor od pet oblastih, kojim se na granicah žalostno kolo igra. To su pako županije požeška, virovitička i križevačka, pa dvie pukovnie. Taj odbor bi se morao osigurati potrebnimi organi, da gone i progone razbojnike, i da jim posao bez uspjeha. A nebi li bilo shodno, kao što bijaše u šomogjskoj županiji, proglasiti prijeki sud?«[14]

Odmah zatim, 31. svibnja 1866. godine, otišli su u selo Sirač kraj Daruvara i tu opljačkali gostioničara Frieda kojeg su i pretukli zajedno sa ženom. Za to vrijeme vojska i oružništvo tražili su ih u Moslavini. Još jedan dopis svjedoči i o povremenoj okrutnosti Udmanića i njegove družine. U kolovozu 1866. pretučen je župnik Kovačić u Sesvetama... »jedan od njih opsovav ga udari ga toli kundakom u usta, da mu je namah tri zuba izbio...«[15] Ovakvo ophođenje s napadnutima obično se događalo kad dotični nisu odmah isporučili ono što se od njih zahtijevalo. Dan prije ovog dopisa izašao je i jedan koji svjedoči o sasvim suprotnom ponašanju Udmanića. Dopis govori o kapelanima iz Zagreba koje je Joco presreo kod Sesveta. S njima je popričao o politici, ratu, novostima te je naredio svojim jatacima da sakriju oružje ispod kabanice i da se »ne drže baburasto«. Udmanić nije opljačkao kapelane, rekao im je da nekoga čeka, dopustio im da slobodno odu na livadu, gdje su i naumili, ali pod uvjetom da pričekaju do pola sedam i tek onda krenu za Zagreb i slobodno govore koga su sreli.[16]

Dakle, unatoč odioznosti Udmanićeve »profesije« i povremenim nasilnim incidentima, Joco je itekako želio da ga se zapamti kao pozitivca, koliko god je to moguće. To će nam kasnije potvrditi i pismo koje je kod njega pronađeno nakon posljednjeg obračuna.

Budući da je u Moslavini zavladala opća nesigurnost i strah, 10. lipnja 1866. započela je potjera za Udmanićem i njegovom družinom, a odmah zatim proglašen je i prijeki sud u kutinskom kotaru. Koliki je strah vladao pokazuje i činjenica da se biskup Strossmayer nije usudio krenuti na put u Jamnicu gdje se trebao liječiti, a na temelju koje je nastala i poznata uzrečica: »Na put bi iš′o biskup Štroca, al′ ga plaši hajduk Joca«.[17]

U selo Šartovac koje se nalazilo sjeverno od Kutine i smatralo se glavnim pribježištem hajduka upućen je odred od 20 oružnika i 10 četnika kojim je isključivi zadatak bio četovanje protiv hajduka. Jedan je dječak dojavio Udmaniću da dolaze žandari pa ih je ovaj spremno dočekao. Dvojica oružnika su ubijena, a »Udmanićevci« su uspjeli pobjeći. Potjera je dobila značaj prave ofenzive, odredi vojske i oružnika krenuli su iz Moslavine, tj. iz Popovače, Kutine, Pakraca, Daruvara, Međurića i Gaja, a glavni smjer potjere bile su šume oko Šartovca, »hajdučkog gnjezda«. Nakon sukoba hajduci su izmakli prema Gojlu, odatle u šumu, a brojne potjere bile su bezuspješne. Uhvatili su samo nekoliko jataka i pronašli Udmanićevu kabanicu koju je oteo žandarima u Dugom Selu.[18] Dopisnik Pozora završava riječima:

»Doista Bogu je plakati, što nas evo njekoliko lupežah toliko žrtvah stoji, ali za oto će pred Bogom odgovarati oni, koji nedadu našim oružnikom za vrieme nesigurnosti bolje oružje. Ta šta će oni, molim vas, jedan oružnik jednom jednocjevkom proti, od glave do pete, naoružanom u lupežu načiniti? Videant consules!«[19] Gotovo svaki članak završava kritikom upućenom zemaljskoj oblasti te povjereniku sigurnosti za koje dopisnik Pozora kaže da se bave jedino obrađivanjem svojih vrtova umjesto da neprestano progone hajduke. Vrlo česti komentar vezan je za slabo naoružanje oružnika te na činjenicu da »pod oružjem stoji 800.000 momakah, a kukavna 4 stvora pliene i more ljude po

14 Razbojnički majales, *Pozor,* Zagreb, 30. 5. 1866, br. 164.
15 Udmanić pred vratima, *Pozor,* Zagreb, 31. 8. 1866., br. 239.
16 Razgovor s Udmanićem, *Pozor,* Zagreb, 30. 8. 1866., br. 239.
17 Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer,* Zagreb: JAZU, 1928., str. 33.
18 Dragutin Pavličević, Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, sv. 20., Zagreb, 1987., str. 148.
19 U Kutini, *Pozor,* Zagreb, 11. 6. 1866., br. 135.

Cris, god. XIII., br. 1/2011., str. 338 - 348

ovdašnjoj okolici.«[20] Problem je bio i u tome što gospoda nisu željela razdijeliti oružje seljacima koji bi se njime obranili i bilo je teško očekivati da će se bilo tko od njih podići na hajduke. Ovako to opisuje Pozorov dopisnik: »A čega se boje ta gospoda od našega mirnoga puka, koji bi si htio braniti imetak od hajdučke napasti? Udmaniću slobodno nositi šest revolverah, a vodje seljačkih patruljah šeću se-risum teneatis amici-sa praznom luntom, a u torbi ni zrnca praha, ili sačine. No to će ti ukebati Udmanića!«[21] Na temelju ovoga možemo zaključiti da vlasti još uvijek ne shvaćaju ozbiljno opasnost od Udmanića-straža u zatvoru je slaba, oružnici i seljaci su slabo naoružani i »lako je onoj gospodi sada sjediti u bielih dvorovih nuz dovoljnu sigurnost, pa ih ni briga nije sada za Udmanića.«[22] Istraga je i dalje tekla sporo, unatoč proglašenju prijekog suda. Zašto je tome tako, razjašnjeno je u članku Pozora od 23. kolovoza 1866.

U Zagrebu je određena konačna rasprava pri Kraljevskom sudbenom stolu protiv Udmanića i njegovih jataka. U daljnjem tekstu doznajemo zašto se na tu raspravu čekalo deset mjeseci. Istraga je bila povjerena predsjedniku Kraljevskog sudbenog stola Blažiću koji je tada od uhapšenih zločinaca, među kojima je bio i sam Udmanić, uspio dobiti priznanje o počinjenim djelima i sudionicima. Budući da su potonji bili iz okolice Kutine, Blažić je predložio da mu se dopusti izlazak na teren te da će za nekoliko dana, do 12. studenog 1865., završiti istragu.

Problem je nastao oko isplate Blažića kojeg je za dvanaestodnevni teren trebalo platiti 100 forinti pa je sudac-istražitelj odugovlačio s odlukom. Banski stol bio je protiv tog izaslanstva te je odlučeno da se istraga nastavi dopisivanjem s dotičnim oblastima. Sudbeni stol još je dva puta slao svoju zamolbu na Banski stol, ali ništa se nije promijenilo.

U međuvremenu Udmanić je pobjegao iz zatvora, 7. svibnja 1866. Nakon Jocinog bijega iz zatvora, Banski stol okrivio je Sudbeni za površnu istragu, a Sudbeni stol prebacio je krivnju na Banski stol pa su im dodijeljeni ukori, a Blažić je uklonjen iz kaznene referade.[23]

Još jedan u nizu propusta sudbenih vlasti pomogao je Udmaniću da uspješno nastavi svoje hajdukovanje. U kolovozu 1866. šire se vijesti o pohodu Udmanića u neposrednoj okolici Zagreba, ali on je tada u Moslavini gdje je ubio svoga hajdučkog prijatelja Petra Ciganina, navodno zbog toga što je opljačkao jednog siromašnog seljaka. Ovaj podatak iskoristili su svi autori koji su pisali o Udmaniću kao dokaz da je bio plemenit hajduk i da nije dopuštao pljačku sirotinje.[24] Mnoge predaje govore o Udmaniću i njegovoj zaštiti i pomoći seljaku, a poznata je i njegova krilatica »Ne štedi bogataša, čuvaj narod i štedi seljaka.«

Krajem istog mjeseca 1866. godine u Zagrebu sudilo se dijelu Udmanićeve čete, a presuda je donesena 2. rujna 1866. godine. Osuđeni su Đorđe Popović, Ivan Štimac (teška tamnica do smrti), Stjepan Prosinečki, Ivan Jandrašanin (tamnica na 20 godina), Vugrin (tamnica na 12 godina) te Mara Treiberova (tamnica na 2 godine).[25] Dok je sud zasjedao, Udmanić je s preostalim članovima svoje čete napao okolicu Sesveta. Oružnici i vojska uzalud su patrolirali od Zeline do Zagreba jer se Udmanić prebacio preko Zagrebačke gore i 7. rujna operirao oko Stubice, zatim Podsuseda, a stizale su vijesti da je viđen i u Šestinama, Samoboru, Susedgradu i Rakovu Potoku. Kod Stubice opljačkao je župni stan u Kraljevu Vrhu, a dva dana kasnije sa svojim jatacima ostavio je novac da bi stenjevački župnik održao misu za njega![26] Veliki župan Ivan Kukuljević morao je ostaviti svoj županijski ured u Zagrebu i organizirati potjeru oko Susedgrada.[27] Kad se dobro osigurala zapadna strana Zagreba, Udmanić se opet pojavio u okolici Sesveta i u Gli-

20 U Pakracu, *Pozor,* Zagreb, 5. 6. 1866., br. 165.

21 Udmanić u okolici zagrebačkoj, Pozor, Zagreb, 14. 9. 1866., br. 251.

22 Potjera za hajduci, Pozor, Zagreb, 15. 6. 1866., br. 174.

23 Razprava u iztragi proti Josipu Udmaniću i drugovom, *Pozor*, Zagreb, 23. 8. 1866., br. 232.

24 Pavličević, Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, str. 148.

25 Osuda proti Udmanićevim ortakom, *Pozor,* Zagreb, 3. 9. 1866., br. 241.

26 I opet Udmanić, *Pozor,* Zagreb, 11. 9. 1866., br. 248.

27 Udmanić u okolici zagrebačkoj, *Pozor,* Zagreb, 14. 9. 1866., br. 251.

bokom Jarku nedaleko sela Popovca zaustavio svetoivanskog kotarskog suca Dragutina Domjanića. Bio je to, vjerojatno, otac pjesnika Dragutina Domjanića. Na nekoliko mjesta tvrdi se da mu je Udmanić doista uzeo kočiju i novac, ali mu je ostavio toliko novca da može u Popovcu unajmiti kola i odvesti se s obitelji u Zelinu. Ubrzo napada i ivanićgradskog trgovca Kundeka, a novčano je ucijenio i župnika u Ceru. Šalje mu pismo i poručuje da pošalje 300 forinti, a na kraju se potpisuje s Joco Udmanić, s. r. (sada razbojnik). Nakon što je zarobljen i pakrački trgovac Mueller, ban Šokčević piše Dvorskoj kancelariji u Beč da se poradi na brzini rješavanja predmeta jer je stanje ozbiljno. Početkom prosinca 1866. godine obavijestio je vojničko zapovjedništvo da će dvije satnije osječke pješačke pukovnije kao posada biti prebačene u Požegu. Osim toga, u kutinski kotar doći će još 60 momaka iz pukovnije grofa Gyulaja kao i 50 momaka iz Prve banske pukovnije u sisački kotar kako bi sudjelovali u progonima hajduka.

Intervencija bana Šokčevića i redovne vojske, odnosno krajišnika koji su morali pomagati oružnicima i četnicima, pokazuje kolika su prijetnja bili hajduci i da je vlast ovaj put ozbiljnije pristupila problemu. Krajem 1866. i početkom 1867. godine povećana je aktivnost brojnih potjera, Udmanić je često iznuđivao novac od bogatih posjednika, svećenika i trgovaca uz pomoć ucjenjivačkih pisama koja su najčešće nosili seljaci koji su za to dobivali nagrade. Kukoviću, gospodaru velikog imanja u sisačkoj Posavini, pisao je da mu pošalje 1000 forinti. Ako to ne napravi, zapaliti će mu imanje. Kuković je zbog toga pobjegao u Zagreb. Nedugo zatim, slično pismo poslao je i stubičkom župniku Kralju koji mu je poslao četvrtinu zatraženog iznosa. Međutim, odmah se posumnjalo da to nije u ovom slučaju napravio Udmanić, nego neki drugi ucjenjivač koji je za iznudu iskoristio strah od tog poznatog hajduka. Proširila se i vijest da je Udmanić došao u Granešinu kraj Dubrave, na vrata Zagreba, odmah je poslana potjera koja je bila bezuspješna, jer je vjerojatno bila riječ o lažnoj obavijesti.[28] Posljednje prijeteće pismo Udmanić je poslao Marku Horvatiću, lipovljanskom trgovcu, u kojem se potpisao kao »Joco Udmanić, teški razbojnik«. Joco je bio čovjek od riječi, tj. ako bi ucijenjeni platio zadani iznos, Udmanić ga je ostavljao na miru.

U veljači 1867. godine Visoka dvorska kancelarija povisila je nagradu za Udmanića na 2 000 forinti. Javio se još jedan problem vezan uz »motivaciju« za progon hajduka. Nagrade za uhvaćenog razbojnika nisu se isplaćivale ili se na njih jako dugo čekalo.

Upravo u dopisu Pozora koji govori o povišenju novčane nagrade za predaju Udmanića piše da je još prošle godine ustrijeljan razbojnik Kuzmanović koji se spominje i kao član Udmanićeve družine. Nagrada za njega bila je 300 forinti, ali nije isplaćena.[29]

Potjere za Udmanićem postaju sve učestalije i brojnije, sve dok jedna od njih nije urodila plodom. Veliki sudac Pajanović poslao je 27. veljače 1867. iz Siska u Zagreb brzojav koji glasi: »Udmanić, boreći se s oružnicima poginuo. Pao je jedan oružnik, a jedan ranah zadobio.« Pozor je odmah objavio vijest da je jedna oružnička patrola od 5 članova u selu Potoku kraj Ludine naišla na Udmanića u jednoj seljačkoj kući. Opkolila je kuću i pozvala ga na predaju, a kad je ovaj to odbio i počeo pucati, zapalili su kuću i prisilili ga da izađe van. Ubio je jednog oružnika, ranio je policijskog načelnika Pražaka, a dok se borio s trećim, prišao je ranjeni Pražak i kuburom upucao Udmanića u glavu.[30] Pozorov članak završava riječima: »Našli su na njem svilen pojas, izvezen srebrom, i naprsih od mjedi križ, i drugih još coprijah, koje su ga štitit imale od puščena praha, al nisu mogle zaštiti od Pražakove kubure.

Ovako božja kazna sastiže malo kašnje, malo ranije svakog zlotvora, a ovom zlotvoru nedao Bog da se ikada u našoj domovini nadje nasljednik.«[31] U posljednjim satima Udmanićevog

28 Pavličević, Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, str. 149-150.

29 O ucjenah na razbojničke glave, *Pozor,* Zagreb; 14. 2. 1867, br. 37.

30 Pavličević, *Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća*, str. 150.

31 Udmanić, *Pozor,* Zagreb, 1. 3. 1867., br. 51.

života nastale su razne priče o izdaji u njegovoj družini, o ljubomori njegove ljubavnice jer je bio s drugom itd. Međutim, najbliža istini verzija je da je jedna starica javila mjesnom mlinaru Schenku da se Udmanić nalazi u jednoj kući, a ovaj je otišao u Popovaču i to dojavio oružnicima koji su krenuli u selo Potok i tamo ga zatekli. Nekoliko dana nakon Udmanićeve smrti, gospodin iz Siska, poznat pod inicijalima M. J. L., reagira na članak Pozora u kojem su objavili njegovu smrt. Izražava čuđenje kako dopisnik nije poslao tekst posljednjeg Udmanićevog pisma koje je nađeno u njegovoj lisnici. Budući da je dotični gospodin uspio »prepisati si taj sastavak«, dostavio ga je Pozoru te naglašava »... na svaki način zanimivo je znati, kako i najokorjelijega zločinca kadkada obuzmu tužna čustva, da ganut sa užasom motri na mračnu šikarjem i korovom zaraštenu stazu, što ju je nastupio; zaokupljen takovimi misli napisao je Udmanić sljedeći sastavak:

»Žalostnim srcem premišlavam olovkom u desnici na truloj kladi sedeći svoj nesretni život te ovako na artiju slažem. Nećujem glasa matere ni otca, brata ni sestre, kojibi mi žalostno srce razveselili. Jadni drugovi sami sebi utehe dati nemogu jer proklinju dane i mesece u kojima su odgojeni, tim još večma moje srce razbolujući. Čuju se gromovi od pušaka koje veseli seljaci u kolu izbacivaju a ja nesretnik prognan moram kao zvjerina u dalekoj šumi čutati. Blagdan je takvi kog nebude do godine druge. Neznam hoću li živu glavu do onda nositi a sad u žalosti bivam i srcem nemir mi lada, nu hvala Bogu jela, pitja i na volji odeče još mi nije nestalo, ali to je sve uzalud jer mi sve presedne kad se setim strašnog života moga a i nesretne familije koja cernim obrazom izmedju naroda hoda. Nesretni otac porad zločina moga u tamnici preminuo je, siromašni brat mesto mene i danas u težkoj tamnici kuka a ostalu bratju i kukavnu mater svaki dan progone koja će još najposle morati pobeći ko što sam i ja. Ja istinabog kad sam pervi put zatvoriti nisam bio ništa kriv, ali od glada i težkih batinah morao sam pobeći i što sam onda čineć mogao biti drugo nego zločinac jer medju ljude nisam smijo.

Na slavu i čast gospodinu Bogu i dragom spasitelju a najvećma dok živim i ovud kadkad prolazim, te da se setim muke i progonstva isusova, da lašnje i uztrpnije moje razbojničko srce ladam do onoga časa dok žalostno izdahnem, te da neradim od progoniteljah i zlotvorah mojih, šta bi kao razbojni brat raditi imao.

Poslje smrti moje setiti će se mnogi i mnogi ovuda prolazeći i zločinac jadnog života mog, te će se okrenuti s puta kojim je pošao i misliti na Boga na kojeg je već odavno zaboravio

Udmanić s. r.« [32]

Ovo pismo govori nam kako je Udmanić itekako razmišljao o tome kako će ostati zapamćen. Ostavio nam je pismo u kojem se opravdava za svoj način života i nedjela koje je učinio, a pismo svjedoči i o očitoj želji Udmanića da bude zapamćen kao pozitivna osoba. Ovu su činjenicu ponavljali i mnogi pisci i koristili se njome kako im je odgovaralo, ali uvijek s nekim simpatijama i opravdanjem za Udmanića koga su nepovoljne prilike natjerale na hajdučiju. Njegovo posljednje počivalište ostaje nepoznanica. Postoji nekoliko predaja vezanih za lokaciju njegova groba-mjesto gdje su se tada pokapali razbojnici u Potoku, mjesto na kojem je kasnije bila posađena lipa koja je srušena u Drugom svjetskom ratu, a ljudi su je zvali »Udmanićeva lipa«, također u Potoku. Postoji i priča da je pokopan na groblju u mjestu Osekovo i to ispod oružnika kojeg je ubio. Do danas nam i to ostaje neotkriveno, ali »hajdučki diktator Trojedne Kraljevine«, kako ga je nazivao Pozor, ostat će zapamćen po svom prkosu vlastima i nemoći svojih progonitelja u brojnim potjerama, kao i domišljatosti u svojim brojnim akcijama i prepadima.

32 Udmanićev list, *Pozor,* Zagreb, 8. 3. 1867., br. 57.

Zaključak

Hajdučija u Hrvatskoj, osobito u 19. stoljeću, nije dovoljno istražena. Ne javlja se samo u feudalnom razdoblju i za vrijeme Osmanlija, već i u prijelaznom razdoblju iz feudalizma u kapitalizam. To doba bilo je prepuno ustanaka, nesigurnosti, ratova, pojava gladi, nerodnih godina i raznih epidemija. Uzroci hajdučije kompleksan su problem, ali nije teško zaključiti da su ove okolnosti pripomogle njezinu javljanju. Ljudi su se češće odlučivali na zločin, a onda, da bi izbjegli sud, bježali su u hajduke. Hajdučija obično počinje kao individualni protest koji se manifestira kao razbojništvo ili otpadništvo, a u određenim prilikama ta pojava postaje organiziranija, masovnija i dobiva značaj socijalnog otpora protiv bogatijih i utjecajnijih slojeva, vlasti i nemogućih životnih uvjeta. Međutim, teško je ocijeniti gdje prestaje razbojništvo, a gdje počinje hajdučija u tradicijskom smislu te riječi i da li su hajduci novijeg vremena samo razbojnici ili neki neki socijalni egalizatori. Hajdučija se obično razvijala u pograničnim, gorskim, šumovitim i močvarnim područjima, podalje od prometnica i gradova gdje su se hajduci mogli lakše skrivati. Hajdučija je bila široko rasprostranjena, od Slavonije i Moslavine pa sve do Gorskog kotara i Dalmacije. Početkom 60-ih godina četuju brojne družine, ali ona moslavačkog hajduka Joce Udmanića bila je najpoznatija. O njemu pisani romani, pripovjetke, feljtoni i novinski članci, nastala je čak i opereta. Udmanićevo hajdukovanje vjerno je pratio Pozor čiji su članci bili glavni izvor ovoga rada. Družina Joce Udmanića izazivala je strah bogatih trgovaca, činovnika, svećenika, a uživala je punu potporu i popularnost u puku jer je Joco štitio seljake i povremeno ih novčano pomagao. Razlog njegovog uspješnog hajdukovanja bile su vlasti i nadležni organi koje nisu shvaćale dovoljno ozbiljno hajdučiju i Udmanića. Zbog slabe straže bježi iz zatvora, oružnici koji odlaze u potjere za njim nisu dovoljno naoružani, a Banski stol ne odobrava istragu na terenu. Sve to pomoglo je ionako spretnom Udmaniću. Međutim, usprkos uvedenim izvanrednim mjerama, pojačanom zalaganju županija, bana, Namjesničkog vijeća, Dvorske kancelarije te pomoći iz Vojne krajine i Beča, sve češćoj primjeni izvanrednih mjera, prijekog suda, brojnih hapšenja i smaknuća hajduka te pozamašnih nagrada u novcu, do izražaja došla je nemoć u borbi protiv hajdučije koju je sve više pomagao i štitio narod. U Pozorovim člancima uvijek sam nalazila na kritiku i čuđenje autora zašto seljaci povlađuju Udmanića. Razlog tome nije bila samo Jocina zaštita seljaka, već i činjenica da su se neki od seljaka bojali osvete, a nisu imali ni oružje. No, nakon brojnih potjera na Udmanića i njegovu družinu, jedna je na kraju i uspjela te je Joco ubijen krajem veljače 1867. godine u selu Potoku. Uz njega nađeno je i pismo koje je objavio Pozor, a u njemu se Joco kaje za svoj način života i piše kako su ga bijeda i loš postupak vlasti otjerali u hajduke. To pismo pripomoglo je Udmanićevoj glorifikaciji. S obzirom da su najopsežniji izvori o Udmaniću romani i pripovjetke, teško je potvrditi istinitost podataka, što je i za očekivati. Upravo zato su u ovom radu izvori članci Pozora koji su pomogli donekle pročistiti Jocu Udmanića od priča i legendi, a neke i potvrditi (bijeg iz zatvora, pljačke svećenstva i trgovaca, potjere...). Dakle, možemo neosporno zaključiti da je Udmanić bio veliki kriminalac i razbojnik, ali, odmetništvo zaodjenuto u plašt hajdučije s prizvukom romantike i njegova »robinhudovska« narav, transformirale su ga u pučkog junaka i fenomen jednog vremena.

Literatura

1. Beleta, Stjepan. 1992. Društveno-gospodarski odnosi u Moslavini od XVII. do početka XX. stoljeća, *Zbornik Moslavine,* sv. II., Kutina, str. 49-50.

2. Jovašević, Dragan. 1988. *Hajdučija: između istine i legende*, Beograd: Biblioteka Karibi.

2. Klaić, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod *Matice hrvatske,* str. 512. i 518.

3. Mrakužić, Stjepan. 1914. Pedesetgodišnjica hajduštva Udmanićeva na Kotarima, *Samoborski list*, br. 22., Samobor.

4. Petrović, Stevo. 1915. Joco Udmanić (O 50-godišnjici njegova uapšenja u Zagrebu), *Narodne novine*, br. 174., Zagreb.

5. Pavličević, Dragutin. 1987. Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, sv. 20., Zagreb, str. 134-144.

6. Peričić, Šime. 1996. Hajdučija u Dalmaciji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 33., Zadar, str. 186-187.

7. Pozor 1 (1866.), brojevi: 144., 164., 238., 135., 165., 251., 174., 232., 241., 248., 251.; 51., 57., Zagreb.

8. Šišić, Ferdo. 1928. *Korespondencija Rački-Strossmayer,* Zagreb: JAZU, str. 33.

9. Zurl, Marino. 1977. *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, Zagreb: August Cesarec.

Summary

Brigandage in Croatia in the second half of the 19th century; Moslavina region in more detail

Keywords: brigandage, brigand/ highwayman, outlawry, Joco Udmanić, Pozor

Brigandage in Croatia, especially in the 19th century has not been studied sufficiently. It did not exist only in feudal period and during the Ottoman reign, but also in transition from feudalism to capitalism. The period was full of uprisings, insecurity, starvation, epidemics and bad years. All these made it possible for brigandage to develop: people would commit a crime and then, trying to avoid trials, became highwaymen. Brigandage usually started as individual protests in forms of robbery or outlawry; then in given circumstances protests got better organized and more widespread, leading to social resistance to richer and more influential groups, authority and hard living conditions. However, it is difficult to tell where robbers' ways end and brigandage in its traditional term starts. It is equally hard to define whether highwaymen of more recent times are only robbers or social rebels. Brigandage usually developed in bordering, mountainous, wooded or marshy areas, away from cities and guarded roads, where highwaymen could easily found a shelter. The most notorious gang of the '60s was that led by Joco Udmanić of Moslavina of whom many a novel, story and newspaper article have been written, even an operetta. His adventures were closely observed by *Pozor* newspaper. Although Udmanić terrorized the rich, clergy and authorities, he was popular among ordinary people since he used to protect them and occasionally even helped them in financial terms. At first no one took him seriously so he easily escaped from prisons.

Besides, pursuits were not properly organized nor were the search parties armed enough.

But one pursuit did prove successful and Udmanić was killed at the end of February 1867 in the village of Potok. A letter, written by Joco himself and later published by *Pozor*, was found explaining why he had joined highwaymen's life. It was presumably because of poverty and the authority's bad conduct.

This fact was much exploited by his biographers who all sympathized with his way of life.

The truth lies somewhere in between, so it can be concluded that Udmanić was by all means a criminal, a villain, but he also acted as Robin Hood thus becoming a popular hero and a phenomenon.